

FAKTORY DETERMINUJÚCE VÝVOJ VÝROBNÝCH SÍL

PETER GREGUŠ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

V predslove *Ku kritike politickej ekonómie* Marx sformuloval zákon vzájomného vzťahu výrobných síl a výrobných vzťahov. Ukázal, že hlavným zdrojom spoločenských premien je vznik nových výrobných síl v rámci starej spoločnosti. Podľa jeho slov „spoločenská formácia nikdy nezaniká skôr, ako sa rozvinú všetky výrobné sily, pre ktoré je v nej dost miesta, a nové, vyššie výrobné vzťahy nikdy nenastupujú skôr, ako sa zrodia materiálne podmienky ich existencie v lone samej starej spoločnosti“. (1, s. 437) Stojíme tu pred otázkou jednak príčinného vývoja výrobných síl a zároveň mimoriadnej nerovnomernosti tohto vývoja.

Najranejšie etapy vývoja ľudskej spoločnosti charakterizovala krajná primitivnosť pracovných nástrojov a s tým súvisiaca nevyhnutnosť kolektívnej výroby. Preto „ako prvá veľká produktívna sila vystupuje sama pospolitosť“. (2, s. 442) Pravda, „tento prvobytný typ združenej či spoločnej výroby bol bezpochyby dôsledkom slabosti izolovaného jednotlivca, a nie zospoločenšenia výrobných prostriedkov“. (3, s. 426) Rodová organizácia prvotnopospolnej spoločnosti vyplývala z objektívnej potreby kolektívnej práce na základe primitívnej techniky. (4, s. 76) Prvou veľkou revolúciou vo vývoji výrobných síl bol prechod od privilattujúcej ekonomiky k vyrábajúcej, od poľovníctva k pastierstvu a poľnohospodárstvu (v Engelsovej terminológii od divožstva k barbarstvu). K tomuto prechodu došlo v mladšej dobe kamennej, neolite, preto sa často používa názov „neolitická revolúcia“. „Neolitická revolúcia“ bola podnetom k ďalšiemu rozvoju rodových a kmeňových vzťahov, bola predpokladom pre formovanie roľníckej občiny, ktorej modifikácie pretrvávali v predkapitalistických formáciách.

Prechod k triedne antagonistickej spoločnosti sa uskutočnil až niekoľko tisíc rokov po „neolitickej revolúcii“. ¹ Zvyčajne sa uvádza, že materiálnym základom prechodu k triednej spoločnosti bol objav dobývania a používania kovov. Treba si však uvedomiť, že to bol iba jeden z faktorov, aj keď mimoriadne dôležitých. K. Marx v konceptoch odpovedí na list V. I. Zasuličovej ukázal, že občine bol vlastný dualizmus, ktorý za určitých okolností občinu upevňoval, no „už samo postupné hromadenie huteľného bohatstva... a veľké množstvo iných od tohto hromadenia neoddeliteľných okolností..., pôsobia ako element rozvratu ekonomickej a sociálnej rovnosti a v samotnej občine vyvolávajú konflikt záujmov, ktorý má za následok najprv zmenu ornej pôdy na súkromné vlastníctvo...“ (5, s. 492) Obdobie používania kovov sa zvyčajne delí na dobu bronzovú a železnú. Niekedy takýto prelom znamenalo používanie bronzových nástrojov, inde až železných, no treba zdôrazniť, že

¹ Najstaršie poľnohospodárske kultúry spadajú možno až do obdobia 10 000 rokov pred n. l., kým prvé rané triedne spoločnosti vznikajú v piatom až štvrtom tisícročí pred n. l.

v niektorých prípadoch práve púhe používanie kovových nástrojov takýto prelom neznamenal.

Technickú základňu triedne antagonistických formácií tvorilo poľnohospodárstvo, chov dobytka, používanie pracovných nástrojov uvádzaných do pohybu svalovou silou človeka alebo zvierat. Marx zdôraznil konzervatívny charakter tejto technickej základne: „Moderný priemysel nikdy nepokladá existujúcu formu nejakého výrobného procesu za definitívnu a nespráva sa k nej ako k takej. Preto je jeho technická základňa revolučná, kým technická základňa všetkých skorších spôsobov výroby bola v podstate konzervatívna.“ (6, s. 493) Možnosť zdokonaľovania nástrojov bola obmedzená, technika sa rozvíjala iba ako zovšeobecnenie pracovných skúseností bez využívania poznatkov vedy. Hoci dochádzalo vo vývoji výrobných síl k určitému pokroku, kvalitatívny globálny zvrät znamenala až priemyselná revolúcia. Blízkosť mnohých charakteristických znakov predkapitalistických triedne antagonistických výrobných spôsobov nie je náhodná, ale korení v charaktere výrobných síl predkapitalistických spoločností. Takýmto charakteristickým znakom boli vzťahy osobnej závislosti vykorisťovaných voči vykorisťovateľom, s čím súvisí existencia tzv. „mimoekonomického“ donucovania. Tu možno súhlasiť s F. Tökeiom, že „výraz ‚mimoekonomického donútenia‘ má určitý zmysel iba oproti čisto ekonomickému charakteru kapitálovej nevyhnutnosti. Ale Marx omnoho častejšie konfrontoval vzťah *osobnej* závislosti prvých troch foriem [ide o ázijský, antický a feudálny výrobný spôsob — P. G.] so vzťahmi *vecnej* závislosti kapitalizmu...“ 7, s. 144]

Stojíme tu pred problémom historického členenia predkapitalistických antagonistických spoločností. Tento problém vystúpil najprv ako spor o „ázijský“ spôsob výroby. Diskusia o „ázijskom“ spôsobe výroby sa začala v ZSSR v polovici dvadsiatych rokov v súvislosti s vývojom čínskej revolúcie. Ukončil ju vonkajší zásah v prospech odporcov „ázijského“ výrobného spôsobu. Oficiálnym výkladom sa stal Stalinov text *O dialektickom a historickom materializme*. Stalinova koncepcia dostala názov „piatičlenka“, päť za sebou idúcich formácií. Ich počet odôvodnil takto: „Dejiny poznajú päť *hlavných* typov výrobných vzťahov: prvotnospoločný, otrokársky, feudálny, kapitalistický a socialistický.“ (8, s. 655) Charakteristiky jednotlivých výrobných spôsobov sú nepodložené. V prvotnospoločnej spoločnosti malo existovať spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov. Občinné vlastníctvo sa však líšilo od spoločenského, ktoré predsa predpokladá plánovitosť a centrálné riadenie. Feudalizmus sa od otrokárstva údajne líši tým, že „základom výrobných vzťahov je feudálovo vlastníctvo výrobných prostriedkov a jeho neúplné vlastníctvo nad človekom, ktorý pracuje vo výrobe — nad nevoľníkom, ktorého feudálny pán už nesmie zabiť, ktorého však môže predať alebo kúpiť“. (8, s. 656) V skutočnosti bola pre feudalizmus typická pripútanosť nevoľníka k pôde, „neúplné vlastníctvo nad človekom“ bolo pre feudalizmus čímsi netypickým, skôr charakteristickým pre Rusko. Formácie spájal Stalin abstraktnými väzbami. Absolútne kontinuálny vývoj a zdokonaľovanie výrobných prostriedkov vytvára možnosť výroby a prisvojovania si nadvýrobku, od vykorisťovaného sa vyžaduje čoraz väčšia „chuť do práce“ (8) a pre vykorisťovateľa je výhodnejšie zameniť otroka nevoľníkom a nevoľníka námezdné pracujúcim. Táto Stalinova schéma zjavne protirečila skutočnému priebehu dejín: predpokladala revolúciu otro-

kov, ktorá „zrušila otrokársku formu vykorisťovania pracujúcich“ (8, s. 485), existenciu otroctva u Slovanov atď.

Koncom päťdesiatych rokov sa diskusia o „ázijskom“ spôsobe výroby obnovila. Svoju úlohu zohrala nielen nedoriešenosť problému, ale aj sprístupnenie Marxových *Rukopisov Grundrisse*. Najjednoduchšou reakciou by bolo zavrhnutie „ázijského“ výrobného spôsobu a trvanie na platnosti „piatičlenky“. Pochybnosti o „piatičlenke“ vyšli od historikov, predovšetkým orientalistov, ktorí poukazovali na to, že ju nemohli používať ako metodické východisko pri svojej práci a že závery z tejto schémy protirečili historickým faktom.

V tridsiatych rokoch sa diskusia o „ázijskom“ výrobnom spôsobe v istej etape zvrhla na „bitku citátov“ a nechutné obviňovanie z oboch strán. Obnovená diskusia sa už viedla vecne a korektne. Ostal však otvorený problém, či sa Marx s Engelsom koncepcie „ázijského“ výrobného spôsobu vzdali. Engels síce v knihe *Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu* nespomína pojem „ázijského“ výrobného spôsobu, no nikde v Marxových dielach, ktoré vydal, neurobil korekcie názorov odvolávajúcich sa na tento pojem, hoci v iných prípadoch takéto korekcie urobil.² Pravda, nie je tu rozhodujúce, či sa Marx s Engelsom tejto koncepcie z nejakých dôvodov vzdali, ale či je správna a podnetná.

Diskusia ukázala, že „piatičlenka“ v pôvodnej podobe je neudržateľná, ak by sa aj pojem „ázijského“ výrobného spôsobu zavrhol, bude treba zavrhnúť aj „schodíkovité“ chápanie následnosti formácií, t. j. bude treba nejako vyjadriť kvalitatívnu odlišnosť medzi kapitalistickou a predkapitalistickými triedne antagonistickými formáciami.

Zároveň prijatie pojmu „ázijského“ spôsobu výroby neznamená jednoznačné riešenie toho, čo má nahradiť „piatičlenku“. „Ázijský“ spôsob výroby by mohol byť rovnako formáciou medzi prvotnopospolnou a otrokárskou spoločnosťou, prechodným obdobím medzi beztriednou a triednou spoločnosťou, lokálnou formáciou či fázou jednotnej predkapitalistickej formácie.

V. I. Lenin svojho času vyhlásil, že Marxov *Kapitál* nemožno pochopiť správne bez znalosti Heglovej *Logiky*, rovnako však platí, že *Kapitál* nemožno pochopiť správne bez znalosti *Grundrissov*. Pri hodnotení spomínaných diskusií nemožno obísť Marxovu koncepciu vyloženú v *Grundrissoch*.

V *Grundrissoch* stavia Marx proti kapitalistickej forme výroby ázijskú, antickú a germánsku formu vlastníctva. Marx tieto formy chápal jednak v určitej jednote, táto jednota sa prejavovala predovšetkým voči kapitalizmu (tieto formy boli charakterizované osobnou závislosťou vykorisťovaných na rozdiel od vecnej závislosti vyplývajúcej z kapitalistických vzťahov), no zároveň v následnosti, hoci každá z týchto foriem vznikla z prvotnopospolnej spoločnosti. Inak povedané, ázijská forma je najnižšou a charakterizuje ju mimoriadna stabilita, kým rozklad antickej formy je východiskom pre germánsku, hoci táto nadväzovala tiež na prvotnopospolnú spoločnosť a kapitalizmus sa mohol vyvinúť iba z germánskej formy. Tri predkapitalistické formy, ktoré Marx uvádza v *Grundrissoch*, spája a stavia proti kapitalistickej výrobe tá okolnosť, že všetky tri sú živelne vzniknutou formou jednoty práce a vlast-

² V 3. vydaní *Kapitálu* Engels korigoval Marxov výrok, že „v rámci rodiny vzniká prirodzená deľba práce“. (6, s. 359) výrokom „pôvodne sa rodina nerozvinula v rod, ale...rozmanité formy rodiny sa vyvinuli až neskôr ako dôsledok začínajúceho sa rozkladu rodových zväzkov“. (6)

níctva, jednotlivec je členom spoločenstva a toto spoločenstvo je dôsledkom rozkladu alebo vývoja prvotnospoločnej občiny. V treťom koncepte odpovede na list V. I. Zasuličovej Marx hovorí: „Ako posledná fáza prvobytnej spoločenskej formácie je roľnícka občina súčasne tiež prechodnou fázou k formácii sekundárnej, tzn. prechodom od spoločnosti založenej na spoločnom vlastníctve k spoločnosti založenej na súkromnom vlastníctve. Sekundárna formácia zahŕňa pravda celý rad spoločností spočívajúcich na otroctve a nevoľníctve.“ (3, s. 440) V *Grundrissoch* zasa hovorí: „Vo všetkých týchto formách je *reprodukcia vopred daných* — viac či menej živelné vzniknutých alebo aj historicky utvorených, ale napokon už tradičných vzťahov jednotlivca k svojej občine určitá, jednotlivcovi *predurčená objektívna* existencia, a to tak v jeho vzťahu k podmienkam práce, ako aj k spolupracovníkom, súkmeňovcom atď., základom vývoja, ktorý je preto už vopred *obmedzený*, lenže odstránenie týchto obmedzení znamená úpadok a zánik.“ (9, s. 443)

Všetky tieto tri formy vyzerajú ako „viac-menej“ prirodzene vzniknuté. Pravda, prechod k jednej z týchto alternatív nebol ani ľubovoľný, ani náhodilý. O premene na jednu z týchto foriem rozhodovalo podľa Marxa viacero faktorov: „závisia sčasti od prirodzenej povahy kmeňa, sčasti od ekonomických podmienok, za akých sa kmeň skutočne stavia k pôde ako vlastník, t. j. za akých si prácou privlastňuje jej plody, a to zasa závisí od podnebia, od fyzických vlastností pôdy, od fyzicky podmieneného spôsobu jej využívania, od vzťahu k nepriateľským alebo susedným kmeňom a od zmien spôsobených sťahovaním, historickými udalosťami atď.“ (9, s. 432) Marx prvotnospoločnú spoločnosť nepokladal za čosi jednorodé. V treťom koncepte listu V. I. Zasuličovej hovorí: „Všetky prvobytné spoločnosti nie sú vystrihnuté podľa jedného vzoru. Tvoria naopak celý rad sociálnych zoskupení, ktoré sa od seba líšia jednak typom, jednak vekom a ktoré charakterizujú jednotlivé fázy postupného vývoja.“ (3, s. 438) Táto mnohorakosť typov východiskových foriem vytvára celú škálu abstraktných možností. O tom, ktorá možnosť sa realizuje, rozhodne stretnutie niekoľkých faktorov. Dôležitú úlohu tu zohráva zemepisné prostredie.

Stalin o úlohe zemepisného prostredia hovorí, že „urýchľuje alebo spomaľuje priebeh vývinu spoločnosti... avšak jeho vplyv nie je určujúcim vplyvom“. (8, s. 648) Presnejšie vplyv zemepisného prostredia vymedzil G. V. Plechanov: „Vzájomný vzťah medzi spoločenským človekom a geografickým prostredím je *neobyčajne premenlivý*. Mení sa s každým novým krokom, ktorý učinil rozvoj výrobných síl človeka. Vplyv geografického prostredia na spoločenského človeka vedie preto k *rozdielnym výsledkom v rôznych fázach vývoja týchto síl*. Avšak v zmenách vzájomných vzťahov medzi človekom a miestom, kde žije, nie je nič *náhodného*: tieto vzájomné vzťahy tvoria *zákonitý proces*. Aby sme si tento proces ujasnili, treba si predovšetkým uvedomiť, že prírodné prostredie predstavuje *dôležitý faktor v historickom vývoji ľudstva nie pre svoj vplyv na ľudskú prirodzenosť, lež pre svoj vplyv na vývoj výrobných síl*.“ (10, s. 144—145) Na inom mieste hovorí: „Podľa Marxa pôsobí geografické prostredie na človeka *prostredníctvom výrobných vzťahov, ktoré vznikajú v danej krajine na základe daných výrobných síl*, pričom základnou podmienkou vývoja týchto síl sú *vlastnosti tohto prostredia*.“ (11, s. 144)

Rozhodujúcou príčinou rozdielu medzi „ázijským“ (Plechanov používal termín „východný“ spôsob výroby, napr. Egypt patrí do Afriky) a antickým

videl predovšetkým v pôsobení geografických podmienok („ázijský“ spôsob výroby podľa Plechanova súvisel s podmienkami v údoliach veľkých riek, kde predpokladom úspešného poľnohospodárstva bola ústredná moc riadiaca zavodňovacie práce).³ Plechanovovi by sa však dalo vyčítať to, že zemepisné prostredie, aj keď bolo najdôležitejším faktorom pri rozpade prvotnopospolnej spoločnosti, nebolo faktorom výlučným, pôsobilo tu nielen zemepisné, ale aj „historické“ prostredie, úroveň spoločenstiev, s ktorými toto spoločenstvo prichádzalo do styku. „Ázijský“ výrobný spôsob charakterizovalo okrem špecifických prírodných podmienok to, že východisková forma občiny bola relatívne málo modifikovaná a tieto občiny zjednocoval nejaký vonkajší činiteľ. Delba práce medzi poľnohospodárstvom a remeslami bola málo rozvinutá, „mestá vo vlastnom zmysle slova vznikali popri týchto dedinách iba na miestach, ktoré boli mimoriadne výhodné pre obchod s cudzinou; alebo tam, kde hlava štátu a jeho satrapovia vymieňali svoj dôchodok (nadvýrobok) za prácu, kde ho vydávali ako fond práce“. (9, s. 443)

Kým „ázijský“ spôsob výroby charakterizovala relatívna stagnácia, antický výrobný spôsob charakterizuje dynamika, v rámci ktorej reprodukcia smeruje k deštrukcii. Príčin je viacero: mesto už zohráva politickú úlohu, slobodní roľníci ako členovia obce sú súkromnými vlastníckmi pôdy, kým v „ázijskom“ spôsobe výroby zjednocujúci činiteľ vystupoval ako jediný vlastník a občiny ako držitelia pôdy. Predpokladom tu bola nerealizovateľná rovnosť vlastníctva pôdy. Svoju úlohu tu zohrali aj remeselníci, ktorí pretože nevlastnili pôdu, boli vylúčení z politických práv, no nebolo možné zabrániť rastu ich ekonomickej moci. Oproti despotickému zriadeniu „ázijského“ spôsobu výroby sa mohla realizovať aj otrokárska demokracia. Otroctvo nebolo pôvodným, ale druhotným javom, ktorý vyplýval z antického výrobného spôsobu. Marx hovorí: „Otroctvo, nevoľníctvo atď., kde pracujúci sám je jednou z prírodných podmienok výroby pre tretie individuum alebo pre občinu [toto *neplatí* napríklad o všeobecnom otroctve, ako sa vyskytuje v orientálnej forme, javí sa to tak *iba* z európskeho hľadiska] — v týchto formách sa teda vlastníctvo nejaví už ako bezprostredný vzťah samostatne pracujúceho individua k objektívnym podmienkam práce — tu je vlastníctvo vždy niečo druhotné, nikdy nie pôvodné, hoci je potrebným a nevyhnutným výsledkom vlastníctva založeného na občine a práci v rámci občiny. Je síce veľmi jednoduché predstaviť si, že nejaký mocný, fyzicky silnejší jednotlivec... používa človeka ako v prírode nájdenú podmienku svojej reprodukcie... Takáto predstava je hlúpa... predpokladá rozvoj *izolovaných* ľudí. Človek sa stáva individuálnou bytosťou až v dôsledku historického procesu.“ (9, s. 442—443) Existencia otroctva vyplývala z toho, že uznať otroka za osobu nebolo možné v rámci vtedajších vzťahov. Uznať vykorisťovaného za osobu predpokladalo už vyššie vzťahy, otrok by nebol otrokom, ale nevoľníkom. Pravda, „germánsky“ spôsob výroby znamená pre vývoj antického spôsobu výroby limitu.

V „germánskom“ spôsobe výroby nie je člen občiny spoluvlastníkom pos-

³ Na Plechanova mali v tejto súvislosti veľký vplyv názory geografa ruského pôvodu L. Mečnikova vyslovené v práci *Civilizácia a veľké rieky* (Paríž 1889). Mimo chodom Plechanov sa domnieval, že sa Marx zriekol pod Morganovým vplyvom teórie „ázijského“ výrobného spôsobu. Možno sa iba dohadovať, ako by korigoval svoje názory či na vplyv zemepisného prostredia, faktory dynamiky vývoja alebo sám „ázijský“ výrobný spôsob.

politého vlastníctva ako v „ázijskom“ spôsobe výroby, nie je ani súkromným vlastníkom spoločnej pôdy ako v antickom spôsobe výroby. „Vlastníctvo jednotlivca nie je sprostredkované občinou, ale existencia občiny a občinového vlastníctva je sprostredkovaná, t. j. predstavuje vzájomný vzťah samostatných subjektov.“ (9, s. 429) Ďalej Marx hovorí: „Dejiny klasického staroveku sú dejinami miest, ale takých miest, ktoré sa zakladali na pozemkovom vlastníctve a poľnohospodárstve; ázijské dediny sú akousi nediferencovanou jednotou mesta a vidieka; (skutočne veľké mestá treba tu pokladať len za panovnícke sídla, za výrastok nad ekonomickou štruktúrou vo vlastnom zmysle); stredovek (obdobie Germánov) vychádza z dediny ako zo základu dejinného vývoja, ktorý potom pokračuje vo forme protikladu medzi mestom a dedinou; moderné dejiny sú v znamení pomeštenia dediny, a nie v znamení podedinčenia mesta ako v klasickom staroveku.“ (9, s. 428)

Nevoľníctvo i systém je daný ako abstraktná možnosť už rozkladom prvotnopospolnej spoločnosti. Realizácia tejto možnosti je dôsledkom toho, že sa stretol rozklad prvotnopospolnej spoločnosti s rozkladom antického spôsobu výroby.⁴ Pre feudálnu spoločnosť je charakteristické široké spektrum vzťahov medzi vykorisťovateľom a vykorisťovaným, je to „skorootroctvo“, až vzťah osobne slobodného nájomcu pôdy (vzťahy napr. v Rusku charakterizuje „skorootroctvo“, vzťahy napr. v Škandinávii boli charakterizované tým, že „roľníci na rozdiel od západoeurópskych villanov a servov boli osobne slobodní a boli podľa zákona iba dočasnými nájomcami cudzej pôdy“. (13, s. 43) Pravda, ruský „skorootrok“ sa líšil od antického otroka tým, že bol vlastníkom. Tu si treba uvedomiť, že vývoj feudalizmu mohol nevoľníctvo zrušiť a vytvoriť predpoklady pre kapitalistické vzťahy, no za iných podmienok ich mohol utužiť a uvoľňovanie nahradiť návratom späť k tvrdším formám (tzv. „druhé“ nevoľníctvo v strednej Európe). Predpokladom kapitalistických vzťahov bola aj tá okolnosť, že na rozdiel od roľníka v „ázijskom“ spôsobe výroby alebo otroka, bol nevoľník osobou.

Marx si položil otázku, prečo starovek nedošiel k priemyselnej výrobe vo veľkom meradle. „Prvým jej predpokladom je sústredenie vidieka v celej šírke na výrobu výmenných hodnôt, a nie na výrobu úžitkových hodnôt.“ (9, s. 459) Až feudalizmus prehĺbil deľbu práce medzi mestom a dedinou do zostreňujúceho plodného protirečenia. Bolo by však veľmi dôležité dôkladne preskúmať prvú fázu kapitalizmu, kapitalizmus pred priemyselnou revolúciou.⁵ Pre toto obdobie bolo charakteristické, že dochádza k pôvodnej akumulácii, vyvlastneniu bezprostredných výrobcov, k rozkladu súkromného vlastníctva

⁴ Ostáva problém či „ázijský“ spôsob výroby pretrval až do modernej doby, alebo či sa zmenil na niečo iné. Odporca teórie „ázijského“ výrobného spôsobu V. N. Nikiforov argumentuje, že medzi prvotnopospolnou spoločnosťou a kapitalizmom Čína prešla dvoma rozličnými etapami, ktoré sa líšia vo vlastníckych vzťahoch, v politickej nadstavbe, v ideológii a úrovni výrobných síl. Nech by sme prvú etapu charakterizovali hocijako, druhá bola feudalizmom, hoci veľmi osobitným. (12, s. 278–322) Zdá sa, že ak aj pripustíme „ázijský“ spôsob výroby, došlo k jeho transformácii na feudalizmus „východného“ typu.

⁵ Mohla by sa sformulovať hypotéza, či nebola spojitosť medzi upevňovaním feudalizmu v strednej a východnej Európe a vznikom kapitalizmu v západnej Európe. Podľa názoru českých historikov: „Prevaha západoeurópskeho kupeckého kapitálu posilňovala tendenciu k stagnácii a regresu ekonomického vývoja mnohých menej vyspelých oblastí Európy.“ (14, s. 37)

zakladajúceho sa na vlastnej práci. Marx v *Kapitáli* detailne popisuje metódy vyvlastňovania drobných výrobcov a ich premenu na proletárov.

Kapitalistický spôsob výroby má nepochybne revolučný charakter. „Hoci kapitál je samou svojou povahou obmedzený, predsa smeruje k univerzálnemu rozvoju výrobných síl, aby určitý stav reprodukoval, alebo nanajvýš rozšíril, ale na takom spôsobe výroby, kde sám slobodný, nehatený, progresívny a univerzálny rozvoj výrobných síl tvorí predpoklad spoločnosti, a preto aj jej reprodukcie, kde jediným predpokladom je prekonávanie východiska... Všetky doterajšie spoločenské formy zanikli s rozvojom bohatstva, alebo, čo je to isté, s rozvojom spoločenských výrobných síl... *Už len sám vývoj vedy* — t. j. najspôhlivejšej formy bohatstva, produktu i tvorcu bohatstva — stačil na rozloženie týchto spoločentiev... Kapitál robí predpokladom svojej reprodukcie samu *výrobu bohatstva*, a preto aj univerzálny rozvoj výrobných síl, neustále prevraty vo svojich existujúcich predpokladoch.“ [15, s. 30, 31] Kapitál rozkladá všetky vzťahy osobnej závislosti a namiesto nich stanovuje vecnú tovarovú závislosť, oslobodzuje ľudskú prácu, individuum z pút rôznych osobitostí, národných a náboženských a pod. „Až vtedy sa príroda stáva výlučne užitočnou vecou; odvtedy sa už neuznáva ako moc existujúca pre seba; a samo teoretické poznávanie jej imanentných zákonov vystupuje už len ako domyselnosť, aby sa príroda podrobila ľudským potrebám, či už ako predmet spotreby či ako prostriedok výroby.“ [9, s. 355] Cieľom výroby je produkcia bohatstva, jeho predpokladom je rozvoj výrobných síl, likviduje všetky prirodzene vzniknuté obmedzenia rozvoja výrobných síl. „Avšak z toho, že pre kapitál je každá takáto hranica obmedzením, a preto ju *pomyselne* prekonáva, nijako nevyplýva, že ju prekonal *skutočne*, a keďže každé takéto obmedzenie je v rozpore s jeho určením ako kapitálu, kapitalistická výroba sa vyvíja v protirečeniach, ktoré sa nepretržite prekonávajú, ale takisto nepretržite znova vznikajú. Ba čo viac. Univerzalita, ku ktorej kapitál nezadržateľne smeruje, nachádza obmedzenia v jeho vlastnej povahe, ktorá na určitom stupni vývoja kapitálu umožní spoznať, že najväčším obmedzením tejto tendencie je sám kapitál a že preto tieto obmedzenia ženú ďalej k prekonaniu kapitálu samým kapitálom.“ [9, s. 355—356]

Samotný vzťah kapitálu, ktorý značí úplné oddelenie práce od vlastníctva, obmedzuje kapitalistickú výrobu, hranicou je pre ňu to, čo vlastne založilo tendenciu k absolútnemu rozvoju výrobných síl. Tento protiklad práce a vlastníctva zrušil staré formy osobnej závislosti, no osobná nezávislosť založená na vecnej závislosti vytvára nové vzťahy závislosti a poroby. Aj keď je kvalitatívny rozdiel oproti predkapitalistickým formáciám, nejde o negáciu, ale o formu kontinuity. Za určitých okolností kapitalizmus konzervoval a využíval aj predkapitalistické formy vykorisťovania (či to boli ázijské občiny, otroctvo i feudálne prežitky).

Riešením protirečení kapitalistického spôsobu výroby je nový spôsob výroby, komunistická formácia. Predchádzajúce formy sú predpokladom tejto novej formy, ktorá absorbuje všetky výdobytky predchádzajúcich formácií. Až táto formácia je úplnou negáciou predchádzajúcich. „Skok z ríše nevyhnutnosti do ríše slobody“ si vyžaduje aj materiálne predpoklady. Analogicky, protirečenia feudalizmu síce vytvárali možnosť pre kapitalizmus, no plné rozvinutie jeho možností sa realizovalo až vďaka priemyselnej revolúcii, tak protirečenia

kapitalizmu vytvárajú predpoklad novej spoločnosti, avšak jej plné rozvinutie bude možné až vďaka novému kvalitatívnemu zvratu vo vývoji výrobných síl vedecko-technickej revolúcie.

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 2. Bratislava 1977.
2. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. In: Rukopisy „Grundrisse“. Zv. 1. Bratislava 1972.
3. MARX, K.: Odpoveď na list V. I. Zasuličovej — prvý koncept. Spisy. Zv. 19, Praha 1966.
4. Porov. KELLE, V. Ž. a kol.: Princíp historizmu v poznání spoločenských jevů. Praha 1976.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zv. 4. Bratislava 1978.
6. MARX, K.: Kapitál. Zv. 1., Bratislava 1979.
7. TÖKEI, F.: K teórii spoločenských foriem. Bratislava 1981.
8. STALIN, J. V.: Otázky leninizmu. Bratislava 1948.
9. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Zv. 1. In: Rukopisy „Grundrisse“. Bratislava 1972.
10. PLECHANOV, G. V.: Vybrané filosofické spisy. Zv. 2. Praha 1960.
11. PLECHANOV, G. V.: Vybrané filozofické spisy. Zv. 3. Praha 1961.
12. Porov. NIKIFOROV, V. N.: Východ a světové dějiny. Praha 1980.
13. KAN, A. S.: Dějiny skandinávských zemí. Praha 1983.
14. HROCH, M. — PETRÁŇ, J.: 17. století — krize feudální společnosti? Praha 1976.
15. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. In: Rukopisy „Grundrisse“. Zv. 2. Bratislava 1973.